

Canvi polític i mobilització electoral en la revolució del 1868

per Rosa A. Gutiérrez i Rafael Zurita¹

En la nostra historiografia contemporània el període delimitat entre 1868 i 1874 ha estat designat tradicionalment amb dos termes —*revolucionari* i *democràtic*—, que bona part dels investigadors han fet servir de manera intercanviable. El primer mot fa al·lusió directa al procés que va encetar el Sexenni, la revolució del 68, i té el seu origen en la definició que en feien els mateixos protagonistes i cronistes de l'època,² tot i que és evident que en la seua recepció i la seua utilització per la historiografia recent no hi ha un consens sobre els continguts del terme.³ El qualificatiu 'democràtic', malgrat que en aquells anys es parlés sovint de democràcia, és d'aplicació recent i, sens dubte, es relaciona amb la consideració

1. Professors titulars d'història contemporània de la Universitat d'Alacant.

2. Les proclames i manifestos de l'època utilitzen profusament aquest terme, com ho demostra l'autodenominació de revolucionària que adopten les juntes i la seua aplicació en les cròniques coetànies, vegeu, per exemple, D. M. DE LARA, *El cronista de la revolución española de 1868*, Barcelona, 1869; P. D. MONTES, *Historia de la gloriosa revolución española de septiembre de 1868 con las biografías y retratos de los libertadores de la patria*, Alacant, 1868; C. RUBIO, *Historia filosófica de la revolución española de 1868*, Madrid, 1869; E. M. VILARRASA i J. GATELL, *Historia de la revolución de septiembre, sus causas, sus personajes, sus doctrinas, sus episodios y sus resultados*, Barcelona, 1875. És interessant constatar que abans de 1868 *revolució* equivalia a *pronunciament* i després d'aquesta data, per la singularitat del procés del 68, es diferencien per a definir realitats distintes, M. P. BATTANER ARIAS, *Vocabulario político-social en España (1868-1873)*, annex XXXVII del *Boletín de la Real Academia Española*, Madrid, 1977.

3. S'han fet diverses interpretacions sobre la revolució del 68 dins la vella polèmica sobre la revolució burgesa a Espanya. Se l'ha considerada com una fase de la revolució liberal en què, una vegada ha triomfat el liberalisme en els anys trenta, s'enfronten dos models polítics distintes: M. ARTOLA, *La burguesia revolucionaria (1808-1874)*, Madrid, Alianza, 1978; M. MARTÍNEZ CUADRADO, «El horizonte político de la Revolución española de 1868», *Revista de Occidente* 67, 1968, 19-37; com una revolució burgesa fracassada, A. JUTGLAR, *Ideologías y clases en la España contemporánea*, Madrid, Edicusa, 1968; J. L. CATALINAS i J. ECHENAGUSÍA, *La Primera República: reformismo y revolución social*, Madrid, A. Corazón, 1973; com una revolució democràticoburguesa: J. A. PIQUERAS ARENAS, *La revolución democrática (1868-1874). Cuestión social, colonialismo y grupos de presión*, Madrid, Ministerio de Trabajo, 1992; R. MONLEÓ, *La Gloriosa en Valencia (1864-1869)*, València, IVEI, 1996; com un canvi o remodelació política que no implica revolució social: J. FONTANA, *Cambio económico y actitudes políticas en la España del siglo xx*, Barcelona, Ariel, 1979; S. FORNER, «Estado y clases sociales en la revolución española de 1868», *Anales de la Universidad de Alicante. Historia Contemporánea*, 2, 1983, 89-108.

que un nombrós grup d'historiadors fa de la singularitat de la revolució del 68 i del Sexenni respecte d'altres pronunciaments anteriors. Aquesta singularitat deriva de la radicalització del seu discurs polític, dels seus amplis suports socials i l'activa participació popular i civil, de la difusió del programa democràtic i de l'esclat republicà, de l'aparició del moviment obrer i, en definitiva, del fet que va obrir un canvi polític més profund que els anteriors, no només pel fet de derrocar la monarquia isabelina, sinó per introduir el sufragi universal masculí en els processos electorals. Això va modificar l'estructura del poder oligàrquic pròpia del liberalisme sota Isabel II.

La caracterització democràtica del Sexenni es justificaria plenament per la instauració formal d'un règim liberaldemocràtic que reconeixia explícitament un catàleg ampli de drets, incloent-hi el sufragi universal masculí, primerament en els manifestos programàtics de les juntes, després en la Constitució de 1869. Caldria aprofundir, però, en el caràcter democràtic del període, tot situant-lo en els seus termes precisos i assenyalant-ne les realitats i els límits, sobretot si tenim en compte que el règim no arribà a consolidar-se. N'hi ha diversos enfocaments historiogràfics. D'una banda, per als primers estudiosos del tema la seua ubicació com un parèntesi entre dues etapes liberals de marcat caràcter conservador i oligàrquic —l'època moderada i la Restauració— reafirmava, sens dubte, la seua caracterització democràtica. Això es produí, sobretot, en la peculiar situació de la nostra historiografia quan, des de 1968 i amb motiu del centenari de la 'Gloriosa', comença a abordar-se l'anàlisi històrica del Sexenni, probablement amb una sobrevaloració dels seus continguts democràtics i de la seua traducció pràctica en aquells anys. En els darrers temps, amb una visió que contrasta amb l'anterior, noves investigacions han insistit en aspectes que qüestionen seriosament el caràcter democràtic del període, com ara la continuïtat dels polítics des de l'etapa moderada i la seua prolongació posterior en la Restauració, el caràcter elitista dels nous poders i institucions revolucionàries, la pervivència del clientelisme i del patronatge polítics i la creació de noves xarxes clientelars, l'excessiva ingerència governamental en les institucions locals, les altes taxes d'abstenció en les eleccions i el frau electoral.⁴

Disposem a hores d'ara d'una abundant historiografia local,⁵ encara insuficient i de caràcter desigual, però que ofereix nombroses dades empíriques que ens permeten de fer un balanç de determinades qüestions, tot aprofundint en la complexitat del període, en la seua caracterització, en la magnitud del canvi polític i, en definitiva, en el significat i l'aportació del 68 al procés de consolidació i

4. Vegeu, per exemple, G. DE LA FUENTE MONJE, «La revolución de septiembre de 1868 en España: estado de la cuestión», J. ÁLVAREZ JUNCO (comp.), *Populismo, caudillaje y discurso demagógico*, Madrid, S. XXI, 1987, 27-72 i «Élite política y clientelismo durante el sexenio democrático (1868-1874)», A. ROBLES EGEA (comp.), *Política en penumbra. Patronazgo y clientelismo políticos en la España contemporánea*, Madrid, S. XXI, 1996, 133-168.

5. La multiplicació d'estudis locals no ha contribuït a precisar les línies interpretatives, com assenyalava M. JANUÉ I MIRET, «El sexenni revolucionari a Barcelona (1868-1874)», *L'Avenç* 203, 1996, 10-13. Els esforços més destacats en aquest sentit estan representats pels treballs de G. de la Fuente. Un comentari bibliogràfic recent, M. URQUJO GOITIA, «El Sexenio democrático, un balance historiográfico», *Actas de las Jornadas sobre el Sexenio Revolucionario y el Cantón Murciano. Anales de Historia Contemporánea. Univ. de Murcia* 9 1993-1994, 33-51.

desenvolupament del liberalisme espanyol del segle XIX i el seu trànsit a la democràcia. L'objectiu d'aquest treball és fer algunes reflexions sobre determinats aspectes del canvi polític —deixant de banda els aspectes lligats tant a la guerra carlina com als moviments insurreccionals del període— i la mobilització electoral als primers anys del Sexenni, a partir de la bibliografia existent que ens permet de fer un estat de la qüestió.

I. La mobilització en la gènesi i la morfologia de la revolució

I.1. MILITARS I CIVILS: DEL PRONUNCIAMENT A LA REVOLUCIÓ

Des de la primavera de 1868, arran de la mort de Narváez i la incorporació dels unionistes al Pacte d'Ostende, era evident que el tron d'Isabel II i el règim moderat estaven aïllats en el terreny social i polític. L'exclusivisme, el govern de *camarilles* i l'augment de la repressió per González Bravo el van sentenciar del tot. La conspiració, que es preparava feia dos anys i que havia donat lloc a diversos intents d'insurrecció fracassats, esdevé ara més intensa i l'oposició s'amplia, en integrar diferents sectors polítics i socials.

Els primers estudis del Sexenni ja remarcaven el fet del protagonisme dual en la revolució del 68,⁶ per bé que cal precisar el paper i la importància de tots dos components en el pronunciament civicomilitar, com l'anomenen Bahamonde i Martínez.⁷ En principi, els conspiradors pensen a fer servir la fórmula clàssica del pronunciament militar acompanyat d'un suport civil limitat, però fins i tot en aquest primer disseny ja es noten algunes diferències respecte a pronunciaments anteriors. L'entramat de conspiració civil sembla més ampli numèricament, més estès pel que fa als nuclis geogràfics i més madur i dilatat en el temps. Hi feien un paper destacat les connexions estrangeres i, a l'interior del país, els clubs i societats que, malgrat les limitacions repressives, continuaren funcionant i donant recer legal a organitzacions i activitats d'altra mena, més restringides i clandestines.⁸ Estudis monogràfics documenten els intensos treballs de conspiració a ciutats com

6. A. JUTGLAR, *De la revolución de septiembre a la Restauración*, Madrid, S. XXI, 1976; M.ª V. LÓPEZ CORDÓN, *La Revolución de 1868 y la I República*, Madrid, 1976. Altres autors, però, hi han accentuat el protagonisme militar: A. EIRAS ROEL, «Nacimiento y crisis de la democracia en España: la revolución de 1868», *Cuadernos Hispanoamericanos* 231, 1969, 592-627; J. A. GÓMEZ MARÍN, «Alcance de los movimientos sociales en la Revolución de 1868», *Atlántida* 36, 1968, 531-550; J. L. COMELLAS, «Génesis de la revolución del 68», *Atlántida* 36, 1968, 531-550.

7. Á. BAHAMONDE i J. A. MARTÍNEZ, *Historia de España. Siglo XIX*, Madrid, Cátedra, 1994, 536. El terme *cívic*, tot i la seua ambigüitat, permet englobar el contingent no militar en què trobem diversos grups i classes socials.

8. N'hi ha indicis a la Secció 2.ª, divisió 4.ª de l'Arxiu General Militar de Segòvia (actualment al Servei Històric Militar de Madrid). Vegeu, a més, V. ÁLVAREZ VILLAMIL i R. LLOPIS, *Cartas de conspiradores. La revolución de septiembre*, Madrid, Espasa-Calpe, 1929 i C. E. LIDA, «Conspiradores e internacionalistas en vísperas de la revolución» C. E. LIDA i I. M. ZAVALA (eds.), *La revolución de 1868. Historia, pensamiento y literatura*, Nova York, Las Américas, 1970, 49-63.

Alacant, Granada, Màlaga i Xerès de la Frontera i Cadis. Totes elles se sumaren a l'alçament abans d'Alcolea, entre els dies 18 i 21 de setembre, la qual cosa mostra la seua complicitat en la conxorxa.⁹ La rapidesa en la creació de les juntes —fins i tot a poblacions petites—¹⁰ descarta la improvisació que s'atribuïa al moviment. De vegades, hi havia acords previs per a formar les juntes, com a Sevilla i Cadis, mentre que a Granada, Huelva o Madrid funcionaven juntes més restringides i clandestines abans de l'aixecament.¹¹

Cal valorar en la justa mesura el protagonisme militar. El braç executor de l'arrencada revolucionària fou el pronunciament dels generals a Cadis i el seu triomf en Alcolea va ser decisiu. Però, la consolidació revolucionària s'assentà finalment en la mobilització cívica que —amb un component popular molt pregon en algunes ciutats— acompanyà l'extensió de la rebel·lia a la resta del país i marginà els militars a un segon pla. Fou, en definitiva, la successió en cadena d'alçaments civils i populars per tot Espanya allò que marcà la singularitat del 68 i confirmà l'èxit definitiu del pronunciament, a diferència dels intents fracassats anteriors, els quals havien estat mancats d'un entramat consistent de conspiració i suport civico-popular.¹² La conspiració militar afectava sols un petit grup de la cúpula de l'exèrcit —generals progressistes i unionistes—, la influència dels quals sobre altres membres de l'escalafó sembla prou limitada. L'activitat de caps intermedis en les guarnicions de les capitals de província i ciutats importants —llevat de Cadis, la seua àrea d'influència i alguns altres llocs que constitueixen excepcions al comportament general¹³— és poc destacada. Amb tot, aquesta actitud de les guarnicions locals no implica, en la majoria dels casos, una defensa activa del règim isabelí enfront dels insurrectes, si més no després del 28 de setembre. D'aquesta manera, la historiografia local destaca sovint la mobilització civil en la rebel·lió en contrast

9. R. A. GUTIÉRREZ LLORET, *La República y el Orden: burguesía y republicanismo en Alicante, 1868-1893*, Alacant, Universitat d'Alacant, 1989, 183-188; F. GUTIÉRREZ CONTRERAS, «Federalismo y obrerismo en Granada durante el sexenio revolucionario (1868-1873)»; *Anuario de Historia Moderna y Contemporánea* [Univ. de Granada] 2-3, 1975-1976, 407-481; F. ARCAS CUBERO, *El republicanismo malagueño durante la Restauración (1875-1923)*, Còrdova, Ajuntament, 1985; D. CARO CANCELDA, *Burguesía y jornaleros. Jerez de la Frontera en el Sexenio Democrático (1868-1874)*, Xerès, Caja de Ahorros de Jerez, 1990.

10. T. GONZÁLEZ CASTAÑEDA, «La Revolución de 1868 en 110 municipios españoles (Proceso de formación y obra de las Juntas Revolucionarias, desde 19 de septiembre hasta el 31 de octubre)», *Revista de Historia Contemporánea* 3, 1984, 55-85 i 58-59.

11. A. M. BERNAL, *La propiedad de la tierra y las luchas agrarias andaluzas*, Barcelona, Ariel, 1974, 109-136, 111; J. HERRÁN PRIETO, «Juntas Revolucionarias de 1868 en la provincia de Cádiz», *Gades* 19, 1990, 169-186, 171 (n. 5); GUTIÉRREZ CONTRERAS, «Federalismo y obrerismo...», 410; E. ARIAS CASTAÑÓN, «Huelva en la revolución de septiembre de 1868», *Huelva en su historia*, Huelva, 1990, 3, 421-447; V. BOZAL, *Juntas Revolucionarias. Manifiestos y proclamas de 1868*, Madrid, Edicusa, 1968, 34.

12. Discrepem en aquest punt de l'enfocament d'un treball recent en què, tot i reconèixer l'hegemonia civil del moviment juntista del 68, s'hi valora com a decisiva l'aportació de les autoritats militars unionistes per damunt de la dels militars progressistes i també de la participació civil, vegeu DE LA FUENTE MONGE, «Élite política...», 139.

13. Algunes ciutats de Castella i Lleó, com Burgos i Palència, presenten un comportament distint pel fet que hi va tenir lloc una transició del poder pactada entre la cúpula militar local, les autoritats isabelines i els caps revolucionaris que respon, sembla, a la clara hegemonia dels unionistes i a llur aliança amb els progressistes a fi d'excloure'n els demòcrates, R. SERRANO GARCÍA, *La revolución de 1868 en Castilla y León*, Valladolid, Univ. de Valladolid, 1992, 74-76.

amb l'ambigüitat, la passivitat i el refús dels destacaments militars a donar-li suport,¹⁴ actituds que es mostren en la migrada participació militar en les juntes, la freqüent eixida de les tropes de la ciutat i en la seua adhesió sense entusiasme davant l'evidència del triomf revolucionari.¹⁵ L'escàs protagonisme militar en la propagació de la revolució es comprova, a més, pel fet que l'adhesió revolucionària d'algunes zones, sobretot a l'àmbit mediterrani,¹⁶ s'aconseguí amb la pressió armada d'escamots revolucionaris de caràcter civil. Aquestes partides —que empaitaven les tropes isabelines als primers moments, recorrien els pobles escampant el programa de la revolució i provocant el relleu al poder— esdevingueren el braç armat de les juntes i el precedent de la milícia cívica.¹⁷

La passivitat militar davant el protagonisme civil el setembre de 1868 és més palesa si en fem una comparació amb el pronunciament de 1854, el més proper en el temps i semblant en la seua morfologia. En aquest cas, el pronunciament es féu d'acord amb el model tradicional: conspiració militar moderada, acompanyada més tard pel suport dels partits moderat i progressista i d'una participació civil limitada i dirigida pel darrer partit. El desfasament cronològic d'una o dues setmanes entre totes dues accions —militar (Vicalvarada) i civil— reflecteix la manca de connexió entre elles, si més no en el disseny inicial del pronunciament, la qual cosa suggereix una mena de trilogia —pronunciament militar, conspiració progressista, revolta popular— en la qual se succeeixen i superposen diverses estratègies.¹⁸ És cert que en el cas del 68 també les elits rectores del moviment —els generals dels partits unionista i progressista— no es refien de la mobilització civicopopular i no en comparteixen certes demandes. Però, la mobilització no els sorprèn: en certa manera l'han buscada i consentida, conscients com eren que la necessitaven, després del fracàs de dos intents al vell estil. L'entesa és prèvia i es materialitza en el Pacte d'Ostende que, tot i la seua ambigüitat pel que fa a l'elecció del tipus de règim, no ho és tant en d'altres qüestions com ara l'amplitud de les llibertats o el sufragi masculí. L'any 1854, el caire inacabat del pronunciament i el fet que l'enfrontament armat a Vicálvaro quedés irresolt van obligar a recórrer en un segon moment al suport civil, com ho mostra la seqüència de dos

14. Hi insisteixen P. A. HERAS CABALLERO, *La revolució de setembre a Tarragona*, Tarragona, Ajuntament, 1981, 72; J. NADAL FARRERAS, *La Revolució de 1868 en Girona. La actuación de la junta Revolucionaria provincial, 30-IX al 23-X*, Girona, Càmera Oficial de Comercio e Industria, 1971, 59; P. ANGUERA, *Propaganda política i processos electorals al Baix Camp 1869-1873*, Reus, Associació d'Estudis Reusencs, 1985, 76; ARIAS CASTAÑÓN, «Huelva en la revolución...», 423; GUTIÉRREZ LORET, *La República y el Orden...*, 192.

15. N'és exemple notori el de Barcelona: el 29 de setembre, quan ja s'ha produït una escaramussa entre civils i sentinelles de la Capitania General, un coronel proclama l'adhesió al pronunciament davant dels grups armats que es concentraven per assaltar la seu de Capitania, M. JANUÉ i MIRET, *La Junta Revolucionària de Barcelona de l'any 1868*, Barcelona, 1992, 18-19.

16. GUTIÉRREZ LORET, *La República y el Orden...*, 189-191; MONLLEÓ PERIS, *La Gloriosa en Valencia...*, 22, 24-25.

17. A Girona l'organització de la partida armada dirigida pel republicà Caimó sembla estar lligada a l'actitud dubtosa de les autoritats militars respecte a l'aixecament, J. CLARA, *El federalisme a les comarques gironines 1868-1874*, Girona, Diputació Provincial, 1986, 61.

18. M. C. LECUYER, «La formación de las Juntas en la revolución de 1854», *Estudios de Historia Social* 18-19, 1981, 167-190, 167; BAHAMONDE i MARTÍNEZ, *Historia de España...*, 308.

manifestos programàtics, el segon més explícit en les seues demandes polítiques que no pas el primer, en el qual els generals sols exigien moralitat política i correcció de l'actitud del govern. Altrament, tot i la indefinició en algun aspecte —com ara la forma d'Estat—, fruit del desig d'acontentar totes les forces de la coalició, el més conegut manifest del 68, signat el 18 de setembre a Cadis pels generals aixecats, encapçalats per Prim al crit de *¡Viva España con honra!*, reconeixia el sufragi universal masculí i cridava a la mobilització.¹⁹ Una qüestió diferent era la dels límits d'aquesta mobilització per a cadascun dels partits que integraven el moviment.

I.2. EL NOU PODER I LA PARTICIPACIÓ CIVICOPOLAR: LES JUNTES

Un cop assenyalat el protagonisme del contingent civil en el pronunciament i la seua decisiva contribució al triomf revolucionari, cal analitzar-lo des de perspectives diferents, atesa la seua heterogènia composició social i la seua adscripció política, per tal de determinar el paper que hi féu el component popular, tema clau en el debat sobre el 68. En aquest sentit, les juntes, com a institucions revolucionàries per excel·lència, forneixen un camp d'estudi interessant per la seua composició sociopolítica i la seua actuació, en certa mesura ambivalent, alhora d'esperó i de fre de la mobilització.

Les juntes encarnaren el nou poder que sorgia amb la revolució. Per a consolidar-la, van difondre el programa revolucionari, donaren publicitat als esdeveniments que es produïen pertot arreu d'Espanya,²⁰ dirigiren la mobilització del poble i organitzaren les partides revolucionàries. No eren gens noves com a instrument revolucionari: disposaven d'una tradició que arrencava de la Guerra del Francès i que constituïa un referent en les successives fases del procés de la revolució liberal a Espanya.²¹ El 68, com en conjuntures anteriors, sorgeixen per a cobrir el buit de poder que es produeix als inicis d'una situació de canvi polític. Cal matisar, però, l'espontaneïtat que sovint es lliga a la seua formació —que, com ja hem dit, descarta la rapidesa en la gènesi—, el consens en la seua composició, l'existència clandestina prèvia al triomf revolucionari i, fins i tot a les poblacions petites, el fet que la seua creació pogués respondre més a la imposició de les juntes provincials i a la pressió de les partides armades que no pas a la voluntat popular. Pel que fa a aquest darrer tema, s'esmenta de vegades la presència de forces armades i agents enviats per la junta de la capital als pobles. És difícil esbrinar, però, si es tracta d'una pressió per formar la Junta local o si, en canvi, es tracta de defensar la ja existent d'un possible acte contrarevolucionari.²²

19. «Españoles: Acudid todos a las armas, único medio de economizar la efusión de sangre...»

20. Aquesta tasca de propaganda fou la primera funció de les juntes, BOZAL, *Juntas Revolucionarias...*, 36.

21. Vegeu A. MOLINER, *Revolución burguesa y movimiento juntero en España*, Lleida, Editorial Milenio, 1997.

22. Així va succeir, p. e., a Carmona amb la presència de Rafael Pérez del Álamo, dirigent de la sublevació republicana de Loja el 1861, nomenat per la Junta de Sevilla Jefe Superior de

La formació de juntes a la majoria de les capitals de província i a nombroses localitats fou el factor decisiu de cara a consolidar la revolució, alhora que expressava clarament el protagonisme dels grups civils. Podem afirmar que el 1868 no hi ha una presència militar significativa a les juntes car, segons els estudis actuals, només trobem dos casos en els quals foren militars els qui hi feien de president: Zamora —un temps breu— i Alhama, a Múrcia.²³ Si ho comparem amb la situació de 1854, comprovem la diferència que hi ha, puix —segons la identificació parcial de 332 juntistes que fa Lecuyer— 95 (28,6%) eren militars i 27 d'ells ocupaven la presidència de llur Junta. D'aquestes 27 juntes, 21 corresponien a capitals de província, la qual cosa confirma l'influx militar sobre aquell moviment juntista.²⁴

Amb tot, el dualisme present a la revolució no sols s'expressa en el binomi civils-militars, sinó que s'estén al component civil, com també reflecteixen les juntes. L'anàlisi de llur composició i de llur manera d'actuar permet delimitar amb més claredat els diversos grups socials i polítics que integraven la revolució. Els primers estudis sobre el 68 ja assenyalaven aquesta dualitat implícita al si de les juntes, ja que, encara que eren identificades amb el radicalisme polític i l'impuls del moviment popular, també es remarcava llur conservadorisme social i llur pràctica com a fre de la revolució.²⁵ No totes les juntes van ser idèntiques ni tingueren una composició homogènia, de la mateixa manera que —en virtut d'aquesta mateixa diversitat en la correlació de forces socials i polítiques— no totes les sublevacions foren iguals, sinó que hi hagué diversos models insurreccionals.²⁶ Aquest és un factor que cal tenir en compte a l'hora d'explicar els diversos comportaments que hom troba en el moviment juntista, més enllà d'alguns trets comuns i de la similitud dels programes, que responen als punts bàsics del programa pactat abans i també, en certa mesura, a un mimetisme produït per l'eufòria dels primers moments.

En la composició política, predominà inicialment la voluntat de mantenir el pacte de la conspiració, tot integrant els tres partits que formaven l'aliança revolucionària. Això es materialitzà en la composició tripartita de les juntes de ciutats com Cadis, Sevilla, Lorca, València, Palència, Burgos, Zamora, Palma de

las fuerzas populares para la defensa de la revolución y el orden (M. GONZÁLEZ JIMÉNEZ, «La revolución de 1868 en Carmona», *Archivo Hispalense* 167, 1971, 113-130, 114).

23. R. SERRANO GARCÍA, «El Ayuntamiento de Zamora y la revolución de 1868», *Primer Congreso de Historia de Zamora*, 4, Zamora, 1991, 435-441; A. MULA, *Política y sociedad en la Murcia del sexenio democrático (Lorca y el Valle del Guadalentín), 1868-1874*, Múrcia, Academia Alfonso el Sabio, 1993, 170. Un còmput global situa en un 8% la presència militar a les juntes, DE LA FUENTE MONGE, «Élite política...», 139.

24. LECUYER, «La formación de las Juntas...», 61. De la Fuente eleva el pes militar a les juntes de 1854 al 42% («Élite política...», 139).

25. A. JUTGLAR, «La Revolución de Septiembre, el Gobierno Provisional y el Reinado de Amadeo de Saboya», J. M.ª JOVER (dir.), *La era isabelina y el sexenio democrático (1834-1874)*, volum XXXIV de la *Historia de España* fundada per R. Menéndez Pidal, Madrid, Espasa-Calpe, 1981, 649; BOZAL, *Junta Revolucionarias...*, 34; LÓPEZ CORDÓN, *La Revolución de 1868...*, 14.

26. BAHAMONDE I MARTÍNEZ, *Historia de España...*, 539.

Mallorca i Sòria.²⁷ Moltes Juntes, però, com les de Girona, Xerès, Màlaga, Salamanca, Lleó, Castelló i Reus, estigueren integrades sols per progressistes i demòcrates republicans, per bé que, de vegades, es fa difícil esbrinar la composició política dels seus membres a efectes d'identificació partidària. Aquesta acostuma a incloure's sota diversos epígrafs —monàrquics, republicans, progressistes i demòcrates—, o denominacions confuses.²⁸ Un cas anòmal per la seua excepcionalitat en el conjunt espanyol és el de Guipúscoa, on trobem una dinàmica singular —probablement extensible a d'altres províncies basques—, marcada per la confrontació de dues tendències: liberals (unionistes i republicans moderats) i carlins (aliats de vegades als federals intransigents).²⁹ Són menys freqüents les juntes integrades només per un partit, si més no en ciutats grans i capitals de província, encara que hom pot esmentar Segòvia i Tarragona, les juntes de les quals estaven integrades sols per progressistes. D'altra banda, sembla existir, pel que fa a la composició política, una correspondència entre Junta i ajuntaments i diputacions provisionals, ja que la primera s'encarrega de designar els membres de les altres institucions. Hi ha alguna excepció com la de Terol que, amb una Junta majoritàriament republicana —sols un monàrquic n'és membre— i refrendada per eleccions amb sufragi masculí, tria una diputació en la qual els monàrquics tenen una còmoda representació.³⁰ Les eleccions a les juntes, en els casos en els quals es produïren, van ocasionar de vegades variacions en la correlació de forces, però la tendència majoritària fou reafirmar la seua composició inicial.

Tot plegat, la conclusió que es pot obtenir de les dades de la bibliografia local —l'única que permet una identificació política nominal més precisa— és que progressistes i republicans controlaren les juntes i, per extensió, ajuntaments i diputacions provincials, mentre que la presència unionista tingué poc relleu. La integració dels unionistes en el moviment juntista i, fins i tot, la designació del general unionista Serrano com a president del Govern provisional respon més als compromisos assumits per l'elit revolucionària que a l'influx del partit en l'àmbit

27. HERRÁN PRIETO, *La Gloriosa en Cádiz...*, 52-53; E. ARIAS CASTAÑÓN, «Expectativas y limitaciones de la democracia en la Sevilla del Sexenio, 1868-1874», *Espacio, Tiempo, Forma. Revista de la Facultad de Geografía e Historia*, sèrie V, 3, 1990, 68; MULA, *Política y sociedad...*, 163; MONLLÉO, *La Gloriosa en Valencia...*, 31; SERRANO GARCÍA, *La revolución de 1868...*, 93; I. PEÑARRUBIA, *Mallorca davant el centralisme (1868-1910)*, Barcelona, Abadia de Montserrat, 1980, 56-57; M. S. IGLESIAS GONZÁLEZ, *Sorta en el sexenio democrático, 1868-1874*, Madrid, Univ. Com-plutense, 1989, 171.

28. En el cas de la Junta de Santa Cruz de Tenerife s'hi fa referència a la composició política amb termes molt confusos per a la seua identificació: «liberals d'esquerra», que engloba republicans i alguns progressistes, i els «conservadors liberals o dreta liberal» (unionistes?), A. SÁNCHEZ DE ENCISO, *Las Juntas Revolucionarias de Canarias de octubre de 1868*, La Laguna, Univ. de La Laguna, 1984, 15 ss.

29. L. CASTELLS, «El sexenio democrático y su repercusión en Guipúzcoa», *Symbolae Ludovico Mitxelena septuagenario oblatae* II, Sant Sebastià, 1985, 1271, 1280.

30. J. R. VILLANUEVA HERRERO, *El republicanismo turolense durante el siglo XIX (1840-1898)*, Saragossa, Mira, 1993, 110-111. Trobem una actitud similar dels republicans a Santa Cruz, quan aquests i els progressistes cedeixen llocs en la junta provisional als conservadors, tot i que no havien participat en l'alçament. El republicà Villalba Hervás ho justificava pel desig republicà d'evitar una imatge d'intransigència i monopoli de la revolució, SÁNCHEZ DE ENCISO, *Las Juntas Revolucionarias...*, 15-16.

local o espanyol. La incorporació tardana de l'unionisme a la conspiració, la seua col·laboració més estreta amb els moderats a l'època isabelina i l'escassa organització partidista que tenien, fins i tot a zones on disposaven d'una influència més gran —com Castella i Lleó³¹—, són factors que expliquen llur manca de protagonisme revolucionari. Caldria considerar a més la reticència de progressistes i demòcrates —condemnat al retraïment i la clandestinitat durant l'època moderada i perseguits pel seu suport als intents insurreccionals de 1866 i 1867— a col·laborar amb els unionistes, que no havien patit aquesta repressió per part de les autoritats isabelines.

Aquestes característiques sols són vàlides per a ciutats i capitals, ja que la dualitat camp-ciutat també es fa present en aquest aspecte. L'impacte real de la revolució a les localitats menudes i al món rural és poc conegut i s'ha tractat menys a la historiografia. És lògic pensar que per llurs característiques de major immobilitat, aïllament i més gran influència de les elits socioeconòmiques tradicionals hi hagué un protagonisme més pregon dels partits polítics més moderats de la revolució i, fins i tot, una continuïtat, representada en la presència i control de les anteriors autoritats isabelines, oligarques i cacics tradicionals, convertits de vegades de manera oportunista a la revolució, d'altres dedicats a encoratjar la reacció a través de contrapronunciaments.³² No podem generalitzar, però, aquesta hipòtesi, ja que les manifestacions revolucionàries més radicals, sobretot l'ocupació de terres, tingueren lloc a localitats rurals, com a reacció al control econòmic, social i polític exercit per aquestes elits tradicionals en el context d'una aguda crisi econòmica.³³ Així doncs, tant pel que fa a la composició política com a d'altres qüestions que abordarem tot seguit, no podem parlar de pautes comunes a escala provincial ni regional. És notable la diversitat en aquests àmbits geogràfics i politicoadministratius, on conviuen diversos models, fins i tot en radis ben curts.³⁴ Això palesa l'autonomia de les juntes, tot i la tutela que en principi exerceixen les juntes provincials.

En l'anàlisi de la composició política de les juntes cal tenir en compte la possible continuïtat respecte a l'època anterior, ja que aquest aspecte, com han destacat

31. SERRANO GARCÍA, *La revolución de 1868...*, 128 (n. 82), fet que avala, a més, que els unionistes castellanoleonesos que integraven les juntes eren majoritàriament personalitats notables, fins i tot a escala espanyola, p. e., exdiputats (p. 94).

32. GONZÁLEZ CASTAÑEDA, «La Revolución de 1868...», 61; M. TITOS MARTÍNEZ, «Guadahortuna: un ejemplo local de la reacción caciquil a la revolución de 1868», *Anuario de Historia Moderna y Contemporánea*, 4-5, 1977/1978 (Granada), 419-437. En trobem casos semblants en alguns pobles castellans, SERRANO GARCÍA, *La revolución de 1868...*, 85-87.

33. Per als exemples andalusos, fonamentalment, BERNAL, *La propiedad de la tierra...*, 109-136 i A. CALERO, *Movimientos sociales en Andalucía (1820-1936)*, Madrid, S. XXI, 1976. Sobre l'agitació camperola en el context de la revolució del 68 en altres regions, R. SERRANO GARCÍA, «Repercusiones de 'La Gloriosa' en el campo castellano-leonés (1868-1869)», *Investigaciones históricas*, 12, 1992, 179-191; F. SÁNCHEZ MARROYO, «Violencia campesina, impotencia pequeño-burguesa y reacción conservadora. El Sexenio Democrático en Extremadura», *Actas de las Jornadas sobre el Sexenio Revolucionario y el Cantón Murciano, Anales de Historia Contemporánea* 10, Univ. de Murcia, 1993-1994, 537-557.

34. En serien exemples els de Cadis, Múrcia o, si prenem com a referent un àmbit regional, el de Castella-Lleó.

alguns autors, pot minimitzar el canvi polític del 68. S'ha insistit en una certa continuïtat en raó de la presència en les juntes d'autoritats i polítics isabelins, però no sembla un fet freqüent, llevat d'aquells casos en els quals la revolució fou un procés gairebé imperceptible o es manifestà de manera força moderada. A l'altre extrem, la ruptura violenta amb l'anterior, com succeí a Reus amb l'assassinat de diversos regidors i simpatitzants del moderantisme,³⁵ sembla també excepcional. Sovint, però, les juntes depuraven el personal polític i administratiu del règim anterior. Podria haver-hi un continuïsmen en la presència progressista —tot i tenir en compte el retraïment adoptat el 1863—, però no en la dels republicans, els quals, llevat d'algun cas, són nous en la política institucional.³⁶ També és destacable, encara que molt excepcional, que en algunes juntes, com les de València i Castelló, hi figuren vells progressistes que havien participat a les de 1854.³⁷

Hi ha una homogeneïtat més gran en la composició sociològica de les juntes, salvant les diferències derivades de l'estructura socioeconòmica de cada zona. La historiografia és unànime pel que fa a l'extracció burgesa de la majoria dels juntistes. Comerciants, professionals liberals, fabricants en el cas de les juntes catalanes, intel·lectuals, propietaris i financers són les categories que es repeteixen en les anàlisis sociològiques. En algun cas, es destaca la pertinença dels juntistes a l'escala dels majors contribuents. A les juntes provincials, sembla que hi hagué un major pes dels terratinents amb més influència en els districtes rurals de la província, en detriment de la burgesia urbana. La revolució del 68 fou, doncs, un moviment bàsicament burgès i la burgesia mai no va perdre'n la direcció, encara que estigué acompanyada d'altres sectors. La petita burgesia, en especial la menestralia urbana, els petits comerciants i els artesans, hi tindrien una representació minoritària, però significativa. Molt més reduïda, per no dir gairebé nul·la, fou la presència de les classes populars i obreres, explicable per les dificultats que per a elles implicava l'activitat política a les institucions. Com que no tenim dades fiables del conjunt, podem fer servir com a indicador aproximat el 6% en què Janué quantifica la participació obrera a la representació institucional de la Barcelona del Sexenni, per bé que, ateses les característiques específiques de la ciutat, no és extrapolable a la resta d'Espanya i, a més, eixa participació no s'hi circumscriu a les juntes.³⁸ Això no significa negar la mobilització popular, que prou es comprovà a les barricades i bullangues de carrer que es produïren en molts llocs durant la revolució i en la massiva concurrència a aplecs i manifestacions després del triomf revolucionari i durant els primers mesos de 1869. Cal destacar també la seua participació en les eleccions —encara que evidentment no fou massiva—

35. ANGUERA, *Propaganda política...*, 70-71.

36. A Tarragona, la participació institucional progressista havia estat molt destacada fins a dates ben properes al 68, de manera que gairebé tots els membres de la Junta i de l'Ajuntament provisional, formats sols per progressistes, havien estat regidors entre 1860 i 1868, HERAS CABALLERO, *La revolució de setembre...*, 67.

37. MONLEÓ, *La Gloriosa en Valencia...*, 31 i «Castelló durante el Sexenio. Partidos políticos y transformaciones económicas», *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, LIX, 1983, 446.

38. M. JANUÉ I MIRET, «Los representantes políticos de Barcelona durante el sexenio democrático (1868-1874): cambio político y continuidad», *Historia Contemporánea* 13-14, 1996, 255.

i en l'entramat associatiu creat llavors pels republicans: clubs, cooperatives, assemblees, comitès i subcomitès de barri.

La irrupció i la participació de la petita burgesia i les classes populars en la vida política —molt limitada si es vol, però real i diferenciada respecte a d'altres èpoques abans, i fins i tot, després del Sexenni— es canalitzà sobretot a través del republicanisme, que recollirà al seu programa bona part de les aspiracions d'aquests grups, especialment en el cas de les propostes sociopolítiques que abandera el federalisme pimargallià. No podem oblidar, però, que aquesta opció connectà també amb sectors importants de la burgesia urbana, els quals coincidien amb els burgesos monàrquics en les actituds moderades que frenaven el radicalisme de tall popular i el que derivava dels corrents federalistes de llur propi partit.

Així, doncs, l'hegemonia burgesa del moviment, al marge de l'adscripció partidista, s'expressà en l'actitud moderada de les juntes. Això accentua el contrast entre el to radical de llur discurs —expressat en programes i manifestos— i una actuació paral·lela de fre a les manifestacions més radicals que feien perillar els pressupostos de tipus burgès. D'ací, doncs, les contínues crides a l'ordre, les pressions per acabar amb les partides armades o el restabliment de guàrdies rurals al camp. La mobilització popular havia ajudat al triomf revolucionari; ara s'hi havien d'imposar els límits desitjats per la burgesia. Inicialment, es respectaren les promeses fetes per tal d'acomplir les demandes populars, fins i tot el sufragi masculí, perquè, a més, eren el principal punt programàtic dels republicans, dels quals no es podia prescindir. Aviat aquestes demandes es farien perilloses i calia, per tant, incomplir-les o capgirar-les.

Les eleccions per sufragi universal masculí per a la formació definitiva de juntes constitueixen un dels processos més importants i de major singularitat del moviment juntista del 68. El 1854 havia dominat l'aclamació o designació per part d'un grup de notables i només la Junta de Màlaga féu servir el sufragi masculí.³⁹ Sovint, s'han utilitzat les limitacions d'aquest procés per a negar el caràcter autènticament democràtic de la revolució. Els estudis recents, però, mostren que a les ciutats de certa importància o a les capitals provincials s'utilitzaren sovint els mecanismes electorals per consolidar les juntes com a institucions revolucionàries d'amplis poders polítics i administratius. Amb tot, la diversitat en fou sempre el tret típic. Dins d'un mateix àmbit provincial o regional van coexistir les eleccions, la designació i l'aclamació com a mitjans de formació de juntes. El fet de no utilitzar el procediment electoral, però, no suposa un rebuig del sufragi; el mateix apel·latiu de provisional que es donaven les juntes ja n'indica el caràcter transitori i que calia confirmar llur legitimitat. En determinades províncies, com Cadis, es preparaven les eleccions quan es va promulgar el decret que dissolia les juntes.⁴⁰

En explicar la manca d'eleccions a les juntes, la historiografia més clàssica ha identificat aquest fet amb la primacia de les forces més moderades —unionistes

39. M. C. LECUYER, «Los pronunciamientos de 1854», *Estudios de Historia Social* 56-57.

40. HERRÁN PRIETO, «Juntas Revolucionarias...», 180.

i progressistes—, identificant en canvi l'ús de fórmules electorals amb la influència republicana. Aquesta relació, com mostra la recerca actual, no es compleix. La majoria de les juntes que fan eleccions, com ara Sevilla, Santa Cruz, Màlaga, Valladolid, Salamanca, Palència, Alacant, Figueres o Barcelona, tenen una composició tripartita o bipartita i els republicans hi tenen un pes canviant, mentre que a d'altres —l'exemple més representatiu n'és la de València— amb gran influència republicana i una actitud radical, no hi ha eleccions. L'explicació és més complexa i cal considerar factors diversos i no sols la reticència d'unionistes i progressistes al sufragi universal masculí que, insistim, no sembla qüestionat per les juntes, com ho prova la seua inclusió en gairebé tots els manifestos. Normalment, quan no se celebraren eleccions, encara que de vegades s'havia arribat a anunciar públicament en una primera al·locució, el procés s'ajornava perquè la Junta local o provincial no controlava del tot la demarcació, a causa de l'activitat de partides o escamots o per la subordinació de les juntes locals. Més tard —i creiem que aquest és un factor decisiu—, a la vista de les conseqüències que produïen les eleccions que s'anaven fent en altres llocs sobre la correlació de forces internes de les juntes, algunes van desistir de fer les eleccions i s'estimaren més seguir en una provisionalitat que els garantia el control o un lloc destacat, enfront d'un resultat electoral incert. D'això participaren tant progressistes com republicans, ja que els primers havien vist reduïts els seus efectius a les juntes definitives després de les eleccions en ciutats com Sevilla o Reus, mentre que als republicans els va ocórrer una cosa semblant a Alacant, Barcelona o Girona. Hi hagué d'influir també la precarietat organitzativa o la manca de lideratge de les forces polítiques a inicis d'octubre, allò que els impedia d'afrontar un procés electoral amb garanties, o la divisió interna que ja aflorava entre algunes, com en el cas dels republicans. Tot plegat, ens inclinem a pensar que la decisió d'acudir al referent electoral té més a veure amb estratègies polítiques concretes dels partits juntes que no pas amb principis ideològics o programàtics.

La celebració d'eleccions per constituir la Junta no pressuposa que tinguessen lloc amb totes les garanties democràtiques. Ho mostra el cas de Tarragona, que les celebrà l'endemà de constituir-se per aclamació la provisional sense cap normativa elaborada i amb uns resultats que confirmaven sense cap canvi la Junta progressista anterior, quan, dies més tard, els resultats de les municipals confirmaven un triomf claríssim dels republicans.⁴¹ En aquest sentit, alguns autors qüestionen les eleccions, en destacar l'existència de candidatures pactades per endavant com, segons que sembla, s'esdevingué a Salamanca i Palència. Però, no es pot afirmar sense una comprovació empírica. L'únic indici dels resultats —ço és, que es reproduïska la major part de la composició de la Junta provisional— no és quelcom de definitiu per a afirmar un pacte. A Alacant o Barcelona, bona part dels membres de la provisional foren elegits de nou, però el fet que hi circulassen unes quantes candidatures —a Barcelona, més de quaranta⁴²—, tot i que en moltes es repeteixen els mateixos noms de la provisional, indica la manca de consens en

41. HERAS CABALLERO, *La revolució de setembre...*, 75, 118-121.

42. JANUÉ I MIRET, *La Junta Revolucionària...*, 27.

una llista única. Per bé que l'opció ideològica fou important, es votà individus més que no pas candidatures elaborades. El fet de pertànyer a la provisional i d'haver destacat en la insurrecció, prou atorgava a aquests candidats un relleu que s'havia de traduir en un ampli suport de vots i en una influència local gens negligible, fins i tot entre els mateixos oponents polítics. A Alacant, fins i tot, s'acordà d'ampliar el nombre de membres de la Junta, ja que tres membres de la provisional n'havien restat exclosos, tot i tenir un nombre de vots important, per haver-se cobert ja les quinze vocalies que establia la normativa.⁴³

Per tant, la celebració d'eleccions a les juntes fou freqüent. Això és important, ja que mostra la voluntat d'acomplir un dels punts programàtics del pacte revolucionari. Allà on es van fer, les eleccions juntistes significaren, tot i llurs limitacions democràtiques, un assaig del sufragi universal i de la pràctica electoral, en els seus aspectes tant d'organització tècnica com d'enfrontament ideològic. Només unes setmanes després, s'hi afegiria un altre assaig, ara de caràcter general, als comicis municipals.

Tal com no es pot establir una relació mecànica entre composició política de la Junta i celebració d'eleccions, creiem que tampoc no és possible establir-la respecte a llur dissolució. La comparació que avui ens ofereixen els estudis locals permet de superar l'anàlisi de cada cas en la seua singularitat i rectificar la interpretació tradicional del caràcter políticament moderat d'algunes juntes, que s'acostuma a relacionar amb llur composició sociològica i política, per a explicar llur escassa resistència al decret de dissolució del Govern provisional. Les juntes es van dissoldre ràpidament. L'explicació no rau sols en el tarannà i el component burgès de la major part, sinó també en raons d'estratègia i rendibilitat política immediata, de les quals participaven totes les forces que en formaven part. Era clar que els organismes juntistes havien de tenir una vida curta; que el Govern provisional, per bé que s'havia format sense l'antuència de les juntes i bandejant els republicans, havia reconegut el programa juntista; que un govern central oferia més garanties d'eficàcia en certes qüestions, com ara l'ordre públic, i que, mitjançant un pacte tàcit amb el Govern, es reconeixia la continuïtat de les directrius polítiques de les juntes i dels seus membres als ajuntaments i diputacions que elles mateixes havien designat i que es mantingueren fins als comicis municipals de 1868.⁴⁴

II. Eleccions i mobilització política: la pràctica del sufragi universal

La instauració del sufragi universal masculí situa Espanya entre els primers països d'Europa en aplicar un dels drets democràtics més preuats, només darrere de França

43. GUTIÉRREZ LLORET, *La República y el Orden...*, 200.

44. És significatiu que en algunes localitats de Cadis, on no s'havia designat Ajuntament perquè el poder administratiu requeria en la Junta, se'n designe un, que sol coincidir amb els membres de la Junta, i que, tot seguit, aquesta es dissolga, HERRÁN PRIETO, «Juntas Revolucionarias de 1868...», 186.

(1848), Suïssa (1848), Grècia (1864) i Alemanya (1867).⁴⁵ La qüestió clau és, doncs, analitzar l'amplitud i els límits de la participació electoral durant el Sexenni. Quin fou l'abast dels canvis operats entre els electors i els partits polítics durant aquests anys que els fan diferents de l'època isabelina? Suposà la Restauració un retorn als usos polítics anteriors al 68, sense continuïtat amb el Sexenni? Ens centrarem com a objecte d'estudi en les municipals de 1868 i en els dos primers comicis generals del període, perquè expressen la mobilització electoral en l'inici de la primera fase dins el llarg procés de «construcció de la ciutadania» a Espanya. Les eleccions de 1869 són les millor conegudes i suposen, després de l'experiència de les municipals de 1868, el primer assaig democràtic per a la formació de Corts, tot marcant un punt d'inflexió i de referència dins dels règims liberals que se succeeixen durant el segle XIX a Espanya. Al seu torn, els comicis de 1871 —en relació a allò esdevingut des de la convocatòria anterior i tenint en compte el canvi introduït en l'escrutini per la nova llei electoral— representen un fre de l'avenç democratitzador i l'inici d'una etapa de control decidit de la participació popular.

II.1. LES MUNICIPALS DE 1868: UN ASSAIG PER A LES CONSTITUENTS

Les eleccions municipals, tot i ser les primeres on es triaven representants amb sufragi masculí, acostumen a tenir en la bibliografia un tractament més superficial, probablement per manca de dades, pel seu caràcter local i perquè queden diluïdes en l'anàlisi dels inicis del procés revolucionari, en tenir lloc entre dos fets històrics de gran transcendència com són les juntes i les constituents de 1869. De fet, les referències són escadusseres, es limiten sovint als resultats o a al·lusions indirectes a l'hora de valorar els resultats de les generals del 69. La importància d'aquests comicis, però, és òbvia, no sols per ser els primers amb sufragi masculí —amb tot el que implica d'una nova organització tècnica—, sinó per ser els ajuntaments que ara es triaven els encarregats de preparar les generals.

El 9 de novembre de 1868 un decret del Govern provisional regulava les eleccions per sufragi universal masculí en les institucions locals i a Corts per als majors de 25 anys, elevant així l'edat mínima respecte a l'elecció de juntes —la majoria l'havien fixat en 20 anys— i llevant, doncs, possibles vots als republicans que, conscients que molts joves podien formar part del seu electorat, havien dut a terme una intensa mobilització per assolir la reducció de l'edat electoral. Les eleccions es feren enmig d'un clima d'agitació creixent pels successos d'Andalusia i van estar envoltades per una forta campanya republicana arran de la declaració del Govern provisional a favor de la Monarquia. El clima electoral d'aquells dies era de gran efervescència política, lògica a causa de l'amplitud del sufragi i no

45. S. NOIRET (ed.), *Political strategies and electoral reforms: Origins of voting systems in Europe in the 19th and 20th centuries*, Baden-Baden i Florència, Institut Universitari Europeu, 1990, 108-117.

exempta d'una certa tibantor per la malfiança recíproca que començava a covar-se entre els partits revolucionaris. La campanya es polaritza al voltant del debat entre monàrquics i republicans⁴⁶ i bandeja els temes locals per centrar-se en les grans qüestions generals. Els comicis excedien el marc local, per a convertir-se en un assaig de la confrontació que tindria lloc un mes més tard.

Les eleccions són evidentment una empena per a una creixent politització, en la qual els republicans jugarien el paper més destacat per llur major vitalitat, determinada en gran manera per llur caràcter innovador en l'escena política. Al marge del vessant estrictament electoral —encara que en faria el seu objectiu més immediat—, l'acció política republicana se centrà en les tasques organitzatives i de difusió del seu ideari. Els republicans mostraren major capacitat per adaptar-se a noves fórmules organitzatives i mitjans de propaganda; al capdavant, per crear *formes de sociabilitat política*, en paraules de Janué,⁴⁷ més assimilables als partits de masses i, per tant, més d'acord amb el sufragi universal. Els clubs i les associacions a diferents àmbits o amb finalitats específiques, els periòdics, la propaganda i els manifestos electorals, els mítings, debats i manifestacions, són indicadors d'una intensa acció republicana, mantinguda —per bé que amb daltabaixos— al llarg de tot el Sexenni.⁴⁸ Altrament, els partits monàrquics van mantenir menys activitat propagandística i van presentar més dificultats per adaptar-se al nou model electoral, potser pel llast que suposava la perpetuació dels vells esquemes organitzatius, més propis de l'elitisme d'un sistema oligàrquic com el de l'època moderada que no pas d'un sistema formalment democràtic, com era l'esbossat el 1868.⁴⁹ Llur estratègia fou una coalició que integrava tots els monàrquics —unionistes, progressistes i demòcrates— que, formalitzada per a les eleccions, es consolidaria definitivament en crear-se un únic partit liberal monàrquic, anomenat constitucional en el context de les constituents del 69.

Al llarg de la campanya hi hagué queixes contra les pressions per tal d'influir en els resultats, com ara la ingerència governamental a través del governador civil a fi de contrarestar el vot republicà o l'ús partidista pels republicans de les institucions locals per tal d'orientar el vot, però no sembla que el frau o la coacció electoral fossen la tònica, llevat d'alguns cas singular.⁵⁰ Gran part dels estudis que al·ludeixen a les eleccions municipals, per bé que són insuficients en nombre per

46. M. JANUÉ I MIRET, «Les primeres eleccions municipals amb sufragi universal a Barcelona (18-21 desembre 1868)», *III Congrés d'història de Barcelona* II, Barcelona, 1993, 465-466. A les ciutats basques, però, la lluita electoral s'estableix entre liberals i carlins (CASTELLS, «El sexenio democrático...», 1273). Un esquema semblant, tot i que amb variacions, es donà en algunes ciutats de Castella i Lleó amb l'enfrontament entre liberals i neocatòlics, que s'explica per la pervivència del caciquisme moderat, controlat per Moyano (SERRANO GARCÍA, *La revolución de 1868...*, 181-182).

47. JANUÉ, «Les primeres eleccions...», 465.

48. M. A. ESTEBAN NAVARRO, «De la esperanza a la frustración, 1868-1873», N. TOWSON (ed.), *El republicanismo en España (1830-1977)*, Madrid, Alianza, 1994, 98.

49. La migrada activitat organitzativa i de propaganda dels monàrquics és notable fins i tot en les zones en què obtingueren millors resultats en les municipals, com Castella i Lleó, SERRANO GARCÍA, *La revolución de 1868...*, 148-150 i 181.

50. Podem destacar-ne els casos de Valladolid, SERRANO GARCÍA, *La revolución de 1868...*, 150, i de Gupúscoa, CASTELLS, «El sexenio democrático...», 1273.

a establir-ne una visió general, en subratllen la veracitat i la disminució de les pressions i el frau respecte a l'època moderada. La proximitat a la revolució, la composició plural de gran part dels ajuntaments interins, el caràcter provisional del Govern i el fet que encara no s'haguessen desenvolupat mitjans de control adaptats a les característiques del nou sistema electoral serien factors que confirmarien aquesta impressió.

La participació electoral fou reduïda, tot i les expectatives que s'obrien. No disposem de dades suficients per a xifrar-la a escala general i n'hi ha una gran diversitat per províncies i en virtut de l'àmbit rural o urbà. Sembla, però, que aniria com a màxim al voltant del 50%, per damunt de l'època isabelina. És versemblant, però, que l'índex de participació anés minvant els anys següents. L'excessiva intervenció del Govern, la nova llei municipal de 1870 (que implicà la remodelació dels districtes) i l'augment de la manipulació van fomentar un desinterès creixent —com ho mostra un estudi sobre Barcelona— per la política institucional i l'apatia electoral.⁵¹ Hi degué influir també l'incompliment d'aquelles reivindicacions de les classes populars que es relacionaven directament amb els municipis, com arà l'abolició dels consums.

Els resultats de les municipals confirmaren les expectatives republicanes. Tot i que globalment afavorien els monàrquics, els republicans consolidaren llur influència a l'àrea mediterrània, sobretot a Catalunya, el País Valencià i Andalusia, on obtingueren majoria a les principals ciutats i l'alcaldia de 21 capitals de província, tot coincidint amb els nuclis més desenvolupats econòmicament, socialment i culturalment: Alacant, Barcelona, Cadis, Castelló, Còrdova, Huelva, Jaén, La Corunya, Lleida, Màlaga, Múrcia, Orense, Osca, Santander, Sevilla, Tarragona, Terol, Toledo, València, Valladolid i Saragossa.⁵² La majoria d'aquests ajuntaments serien suspesos l'octubre de 1869 arran de la insurrecció federal, encara que els republicans aconseguirien confirmar llur majoria a les eleccions següents i mantenir-se, en general, com a tendència estable en aquestes zones tot el Sexenni. No podem sobrevalorar, però, la força real del republicanisme. El món rural —majoritari al país— continuà inclinant-se pel vot monàrquic a causa de la pervivència d'antigues xarxes caciquistes no anorreades per la revolució. Fins i tot en una zona com l'Aragó, on els republicans s'empararen de l'alcaldia de totes tres capitals de província, les diputacions van restar a mans dels monàrquics. Alguns estudis relacionen, a més, el triomf republicà amb una escassa participació o amb el retraïment complet dels monàrquics.⁵³

Les municipals havien acomplert llur paper d'assaig per a les constituents, en fer veure la força republicana en algunes zones i palesar el que hauria de ser la dinàmica contínua al llarg del Sexenni en nombroses capitals de la perifèria

51. C. CAÑELLAS i R. TORÁN, «El poder municipal a Barcelona de 1868 a 1875», *L'Avenç*, 168, 1993, 18-23.

52. ESTEBAN NAVARRO, «De la esperanza a la frustración...», 98.

53. I. BERRÍE BUENO, *Aragón durante la revolución de septiembre (1868)*, Saragossa, Mira, 1991, 114-115; SERRANO GARCÍA, *La revolución de 1868...*, 181; HERAS CABALLERO, *La revolución de setiembre...*, 121; VILLANUEVA HERRERO, *El republicanismo turolense...*, 137.

peninsular: la divergència entre un poder central monàrquic i unes institucions locals en mans republicanes.

II.2. LES ELECCIONS DE 1869: MONÀRQUICS CONTRA REPUBLICANS

Amb Sagasta al Ministeri de Governació, es convocà eleccions generals el gener de 1869 amb sufragi universal per als homes de més de 25 anys i amb circumscripcions plurinominals. L'actitud del Govern apareix amb tota claredat al decret de convocatòria: «*será neutral pero no escéptico*». És a dir, tot i que farà que es respecten i es puguen emetre lliurement les opinions, «*él también tiene y utiliza el derecho de profesar la suya: la monarquía*». Això palesa la línia política de la coalició revolucionària i la seua clara oposició als republicans, força en ascens que controla els ajuntaments i la Milícia Nacional en moltes ciutats importants. Tot i l'ambient de tensions que s'hi albira, Martínez Cuadrado creu que, per motius diversos, les eleccions de 1869 foren prou correctes pel que fa a l'actuació del Govern. D'una banda, pel desig de l'executiu de no repetir les maneres de l'època isabelina. D'una altra, des d'un punt de vista tècnic, la immensitat de nou cens dificultava la improvisació de mitjans per actuar sobre l'electorat. En darrer lloc, la llibertat de premsa feia de contrapès eficaç enfront de les possibles irregularitats del Govern.⁵⁴ Com calia esperar, però, els poders locals tindrien gran protagonisme en la pràctica del frau.

Si l'extensió del vot constituïa un element essencial en implicar bona part de la població en la política, tractant de trencar així amb l'anterior restricció participativa, l'escrutini apareixia com un mecanisme capaç d'afavorir una opció en perjudici d'una altra. Sota Isabel II, moderats i progressistes havien defensat diversos models. Els primers abonaven el districte uninominal, car eliminava la desigualtat del vot dels ciutadans de les diverses províncies i permetia controlar de prop el diputat. Els progressistes sostenien que el districte plurinominal, d'àmbit provincial, evitava la influència del Govern. Aquest aplicà per fi el districte plurinominal, però dividint les províncies més poblades i, per tant, amb un nombre major de diputats, en dues o tres circumscripcions, prenent d'evitar una desproporció entre el vot urbà i el rural.⁵⁵

En general, és ben conegut el clima electoral d'aquells comicis. Però, fins a quin punt els partits van buscar els electors? L'estructura dels partits, la formació de candidatures i les formes de propaganda política, foren influïdes pel sistema electoral? Abans de respondre, convé precisar que els partits de llavors sols són l'antecedent dels moderns partits polítics. Amb la revolució de 1868, la vida política espanyola s'amplià sens dubte: estem al davant d'allò que es podria dir una «societat

54. M. MARTÍNEZ CUADRADO, *Elecciones y partidos políticos en España (1868-1931)* I, Madrid, Taurus, 1969, 67-69.

55. Els 350 diputats —un per cada 45.000 diputats o fracció de més de 22.500— foren elegits en 82 circumscripcions. M. ARTOLA, *Partidos y programas políticos 1808-1936* I, Madrid, Aguilar, 1974, 66-67.

ampliada» a mitjan camí entre l'època censatària i la societat de masses. Els partits disposen de comitès, òrgans de premsa i plantejaments ideològics definits i diferenciats i centren llur activitat en la selecció dels representants a Corts. Llur institucionalització, sobretot en el cas dels monàrquics, és feble i són els diputats els que, donant suport «a la persona», donen significat al partit. Això en determina l'escassa cohesió.

La historiografia coincideix a afirmar que la campanya de 1869 va conèixer una intensitat més gran que totes les celebrades fins el segle xx. Així ho palesen el debat Monarquia-República, l'àmplia llibertat de premsa, l'alt nombre de reunions polítiques i, com a fet innovador, els mitings i les manifestacions. Els monarquico-demòcrates, republicans i carlins competiran en moltes circumscripcions pel suport de l'electorat, configurant així les bases d'un nou sistema de partits que durarà fins finals del segle xix. Per bé que el nostre coneixement de l'estructura i el funcionament dels partits durant el Sexenni és escàs, observem que la necessitat de lluitar, en els primers comicis si més no, du les forces d'oposició a organitzar-se a moltes províncies: els republicans, a través de comitès amb base directa o indirecta en el sufragi masculí, i els carlins articulats en juntes, alhora que tots dos utilitzaven els cercles com a mitjà per a guanyar adhesions.⁵⁶ Comitès, casinos, juntes i cercles són des de 1869 elements nous del joc polític, convertits en centres de participació popular i, per extensió, de formació democràtica. La bibliografia aporta poques referències sobre la manera de triar els candidats, encara que podem destacar-ne algunes dades importants. El directori republicà transmet instruccions als presidents dels comitès provincials per tal que creen comitès electorals. Aquests comitès, elegits per sufragi universal masculí, designen els candidats, com succeeix a Cadis, Xerès, Madrid, València, Alacant, Terol, Tarragona i Barcelona, mentre que a Valladolid hom tria els candidats per aclamació dels afiliats.⁵⁷ A totes aquestes circumscripcions, el míting, els editorials de premsa i els catecismes electorals són els pilars de l'acció dels republicans que, amb aquests nous mitjans, obrien el camí a la modernització política. Els líders d'àmbit espanyol —Castelar, Orense, Garrido— acudeixen a diversos punts per fer costat als candidats pronunciant discursos a Alacant, València i Tarragona. A més, és significatiu pel que fa a la campanya republicana que els candidats, si arriben al Congrés, es comprometen a defensar el programa aprovat pels afiliats o, si s'escau, les directrius dels comitès. No hi ha dubte, doncs, que el Partit Republicà és conscient de la necessitat de mobilitzar els seus seguidors ja que, amb aquesta participació i sota la fórmula dels districtes plurinominals, creu possible sumar molts escons.

56. L. F. TOLEDANO, «La contrarevolució carlista a Espanya, 1868-1876», *L'Avenç* 154, 1991, 29; ESTEBAN NAVARRO, «De la esperanza...».

57. J. HERRÁN PRIETO, *La Gloriosa en Cádiz...*, 97-100; CARO CANCELA, *Burguesía y jornaleros...*, 340; Á. BAHAMONDE, «Contribución al estudio del fraude electoral en un distrito urbano: las elecciones de 1869 en Madrid», *Hispania* 174, 1976, 641-642; MONLEÓ, *La Gloriosa en Valencia...*, 210; GUTIÉRREZ LORET, *La República y el Orden...*, 365; VILLANUEVA HERRERO, *El republicanismo...*, 138; ANGUERA, *Propaganda política...*, 27-30; M. JANUÉ I MIRET, *Políticos en temps de revolució: la vida política a Barcelona durant el Sexenni Revolucionari (1868-1873)*, Universitat Autònoma de Barcelona, 1995 (microfitxa), 295-296; C. MARCOS DEL OLMO, «Las elecciones legislativas de 1869 en la provincia de Valladolid», *Investigaciones históricas* 5, 1985, 231.

Si la informació sobre els republicans és limitada, no hi ha gairebé referències a propòsit dels monàrquics. El comitè de Madrid va dividir Espanya en set seccions adscrites a determinats dirigents generals, que havien de reclamar la constitució de comitès electorals a les capitals de província i centres de circumscripció. Sembla, però, que llur grau d'organització i llur interès per guanyar simpatitzants fou escàs. Llur activitat es reduí a editorials de premsa i a alguns cartells amb les candidatures. Per als monàrquics, el suport gens dissimulat del Govern suposava una garantia d'èxit, sobretot en aquelles zones on el vot al poder era habitual. Barcelona i Biscaia en foren l'excepció, car un viu desig de competir, enfront de la força dels adversaris, hi dugué a una certa mobilització. A Barcelona, els monàrquics adoptaren la pràctica republicana de triar anticipadament comitès electorals de districte que, al seu torn, n'elegien un de provincial que nomenava els candidats. Igualment, van recórrer tots els barris fent discursos. A Biscaia, on carlins i monarquicodemòcrates eren les opcions majoritàries, són els darrers els que trien els seus candidats en una assemblea de manera més democràtica que no pas els liberals barcelonins.⁵⁸

En el cas de la candidatura carlina o neocatòlica, cal remarcar el contrast entre Madrid i Barcelona. Mentre en la primera amb prou feines fan campanya, presentant només els candidats després d'una reunió de notables, a la capital del Principat tenen una gran activitat; organitzant alguns mítings. En general, el més destacat serà el paper protagonista del clergat, que influeix sobre els electors —a Biscaia, Girona, Lleida o València— i que s'integra fins i tot a les candidatures, com s'esdevé a Ciudad Real o a Girona.⁵⁹

La victòria del Govern i de l'opció monàrquica fou contundent, mentre que els republicans, àmpliament derrotats, mostraven llur força sobretot al litoral mediterrani. Però, com s'havia votat i a qui? En especial, quin valor cal donar als percentatges de participació? El nivell de frau es transformà, doncs, en el factor clau a l'hora de fer una interpretació escaient. És possible que la pressió del Govern fos molt menor que en les eleccions de l'època isabelina o en les posteriors del Sexenni i la Restauració, però els poders locals tenien, de fet, una àmplia autonomia. Segons De la Fuente, entre els comicis de 1869 i els parcials celebrats fins 1871 —tot plegat, 151 casos— hi hagué protestes per fraus de tota mena a vora 80 circumscripcions.⁶⁰ Aquestes procedien tant de monàrquics com de republicans i es produïren en medis urbans i rurals, per bé que en menor grau en els primers. Com que moltes reclamacions es refereixen a defectes del cens,⁶¹ si acceptàssem

58. JANUÉ, *Polítics en temps...*, 298; J. R. URQUIJO, «Las elecciones a Cortes constituyentes de 1869 en Bizkaia», *Cuadernos de sección. Historia y Geografía* 19, 1992, 237.

59. BAHAMONDE, «Contribución al estudio...», 640; JANUÉ, *Polítics en temps...*, 299; URQUIJO, «Las elecciones...», 239; CLARA, *El federalisme...*, 244; L. F. TOLEDANO, «Entre el sermó i el trabuc: la mobilització política del carlisme lleidatà davant la revolució democràtica (1868-1875)», *Actes. Carlins i integristes. Lleida segles XIX i XX*, Lleida, Institut d'Estudis Ilerdencs, 1993, 102-104; MONLEÓ, *La Gloriosa en Valencia...*, 220; E. GONZÁLEZ CALLEJA i J. MORENO LUZÓM, *Elecciones y parlamentarios. Dos siglos de historia en Castilla-La Mancha*, Toledo, Junta de Comunidades de Castilla-La Mancha, 1993, 49.

60. «Élite política...», 158-159.

61. La llei electoral (arts. 4 i 9) conferia als ajuntaments gran poder, ja que els alcaldes eren els encarregats de repartir les «cèdules talonàries» als electors.

un frau elevat hauríem de mirar amb precaució els percentatges de participació. La participació en els comicis de 1869 s'ha calculat en vora un 72%, però en algunes ciutats fou més baixa: Bilbao, 50%; Barcelona, 63%; Madrid, 66%; València i Cadis, 68%.⁶² A les ciutats grans, el control exercit per la premsa i pels interventors dels partits dificultava sens dubte les manipulacions. Les xifres de participació poden, doncs, acostar-se prou a la realitat. Altrament, a l'Espanya agrària, percentatges per sobre del 70% representen sovint un cens electoral «farcit» de votants.⁶³ És arriscada, doncs, una interpretació dels comicis si identifiquem només vots amb votants. La valoració canvia, però, si considerem els sufragis com a expressions de poder. Jover ha apuntat que l'establiment del sufragi universal masculí «no vino por sí mismo a depurar una práctica arraigada, sino más bien a complicarla».⁶⁴ Els partits monàrquics, avesats al sistema censatari, gairebé no es preocuparen, llevat d'algunes excepcions, de fer participar llurs seguidors, tot i que podien votar o figurar a les actes, a través dels cacics, com a emissors del sufragi. Els republicans, fora del poder, hauran de mobilitzar llurs adeptes els quals, en major grau que els seus oponents, participaran als comicis amb un vot ideològic.

El nivell d'organització dels partits i de les xarxes caciquistes s'aprecia en la forma com s'elegeixen els diputats. De les 85 circumscripcions, 58 foren cobertes amb candidatures completes, ço és, el partit guanyador s'endugué la totalitat dels escons en disputa. Els monàrquics ho van fer en 42 demarcacions, els republicans a 13 i els carlins en 3. El sistema majoritari, segons el qual cada elector podia votar tants candidats com diputats s'elegien, permetia als partits «copar» districtes. Aquests casos evidencien que la maquinària electoral d'aquestes formacions funcionava sense esquerdes. En alguns districtes la diferència de vots fou aclaparadora. En d'altres, però, la competència fou gran, ja que entre el darrer elegit i el següent candidat gairebé no hi havia distància. Els republicans guanyaren per 619 vots a València i per 2.000 a Barcelona; els monàrquics foren vencedors per 2.179 vots a Tarragona i per 1.700 a Valladolid.⁶⁵ Hi hagué una competitivitat major a les 27 circumscripcions restants i van eixir elegits junts republicans i monàrquics, fet que reflecteix un tret que, més tard, consolidarà el districte uninominal, com és el vot més a persones que no pas a partits.⁶⁶ Per bé que

62. DE LA FUENTE, «Élite política...», 153; URQUIJO, «Las elecciones a Cortes...», 241; JANUÉ, *Políticos en temps...*, 466; BAHAMONDE, «Aproximación al estudio...», 643; MONLEÓ, *La Gloriosa en Valencia...*, 237; HERRÁN PRIETO, *La Gloriosa en Cádiz...*, 101.

63. Romanelli afirma que interpretar l'abstencionisme, en el context europeu entre 1860 i 1880, com a manifestació política és arriscat, sobretot si falten proves de les motivacions ideològiques, R. ROMANELLI, «Sistemas electorales y estructuras sociales. El siglo XIX europeo», S. FORNER (ed.), *Democracia, elecciones y modernización. Europa: siglos XIX y XX*, Madrid, Cátedra, 1997, 33-34.

64. J. M.ª JOVER ZAMORA, *La civilización española a mediados del siglo XIX*, Madrid, Espasa-Calpe, 1992, 91.

65. MONLEÓ, *La Gloriosa en Valencia...*, 239-240; JANUÉ, *Políticos en temps...*, 466; ANGUERA, *Propaganda política...*, 38; MARCOS DEL OLMO, «Las elecciones legislativas...», 251.

66. En trobem un exemple il·lustratiu en una carta adreçada al marquès del Bosch, polític conservador alacantí amb motiu de les eleccions de 1869: «Se me presentó D. Bernardino Roca con la carta que escribió V. a D. Diego diciéndome que su hermano se decide a presentarse

el sufragi masculí va produir canvis en l'estructura de partits, la concepció personalista de la política els va condicionar, ja que afavorí les faccions. I el que és més important, va determinar una difícil evolució dels partits cap a opcions politicoideològiques clares.

II.3. 1871: EL CONTROL DE LA PARTICIPACIÓ POPULAR

Un cop que Amadeu I fou designat rei, el general Serrano va rebre l'encàrrec de formar l'executiu, amb Sagasta de nou com a ministre de la Governació. Tot seguit, el Govern convocà eleccions per a les primeres Corts ordinàries del règim democráticoconstitucional. De moment, els partits que van accedir al poder arran de la revolució mantingueren la coalició de Govern, però la radicalització de la campanya dels grups oposats a Amadeu determinà que Sagasta, secundat pel seu subsecretari ministerial, Romero Robledo, intervingués decididament per tal d'estalviar riscos a la nova monarquia.⁶⁷

La convocatòria de 1871 tingué lloc sota la Llei electoral de 1870, que establia el sistema majoritari amb districtes uninominals. D'aquesta manera, Espanya tornava al sistema dominant a Europa, que els moderats ja havien fet servir i que perdurà, sense canvis substancials, fins 1931. Aquest sistema, en reduir l'àmbit de la votació, potenciava el control que sobre una comarca podia exercir un cacic, allò que augmentava el pes del món rural sobre l'urbà. Tanmateix, no fou el model de districte electoral el que va determinar la desfeta de les forces d'oposició. Els resultats dels comicis no en van oferir cap dubte. El bloc que feia costat a Serrano va vèncer amb 235 escons. Els republicans n'obtingueren 52, els carlins 51 i la resta de les formacions monàrquiques —canovistes, moderats i montpensieristes— van sumar 34 actes.⁶⁸ Martínez Cuadrado comprova que, sobre 68 actes de districtes de capitals de província, els monarquicodemocràtics n'obtingueren 30 —el 44%—, percentatge gens negligible, que posa en relleu que en aquests nuclis, molts d'ells amb un clar caràcter agrari, l'influx del govern era absolut.

---

candidato; yo le he pedido la candidatura porque en ninguna de las muchas que se han publicado figura D. Diego; y me ha contestado que no la tenía, que en cualquiera de ellas quite uno y ponga a D. Diego. Le he pedido el nombre de la persona encargada en cada colegio electoral de recibir a los electores, y me dice que no tiene ninguno. Le he manifestado que las elecciones no se ganan durmiendo y sí trabajando mucho, gastando dinero, teniendo agentes por fuera y uno al menos en cada colegio electoral (...), y lo encarnizados que están los partidos beligerantes, aun teniendo representación en cada uno habrá trabajo. Que los votos de la casa se habían presentado a recibir órdenes, y como no tenía más que la del Sr. Conde, les mandé retirarse (pero) que ahora iba a tomar un carruaje y mandar al momento en busca de ellos (aunque) sabía que los carruajes de Republicanos y Monárquicos ocupaban todos los caminos y partidas y podría fácilmente tener un disgusto». Arxiu del Marquès del Bosch, Alacant, llig. 1868-1869, 15-I-69. A Castella-Lleó, quatre províncies —Palència, Salamanca, Segòvia i Valladolid— no tingueren candidatura monàrquica amb suport unànime. La causa principal n'era l'escissió entre unionistes, d'una banda, i progressistes i demòcrates de l'altra, SERRANO GARCÍA, *La revolución de 1868...*, 184-190.

67. MARTÍNEZ CUADRADO, *Elecciones y partidos políticos...*, 1, 93-96.

68. *Id.*, 110.

D'altra banda, els intents del Govern per controlar la participació popular no es limitaren a la ingerència dels governadors civils o als acords amb les oligarquies locals: En confeccionar els districtes, la pràctica del *gerrymandering* —delimitació premeditada d'una demarcació per tal de donar un avantatge excessiu a un partit— va aparèixer com un recurs habitual, per bé que els resultats no sempre van respondre a les intencions del legislador. Xerès, per exemple fou dividit en dos districtes; un integrat sobretot per barris burgesos, pretenia restar força als republicans, però foren aquests els que van vèncer.⁶⁹ La comarca de l'Empordà, on els republicans tenien molta força, fou dividida en quatre districtes, en els quals s'hi van incloure pobles sense aquesta orientació antimonàrquica. Però, carlins i federals hi van guanyar dos escons, respectivament, resultat que responia al pacte entre les dues formacions i no pas a l'efecte pretès amb la delimitació dels districtes.⁷⁰

L'àmbit rural no sempre era sinònim de vot al poder establert a Madrid. A Tarragona, els monàrquics no obtingueren cap acta i els republicans en tingueren quatre, a l'igual dels carlins.⁷¹ Més significat té el que s'esdevingué a Càceres, ja que Plasència tindrà un representant antimonàrquic. La circumscripció plurinomial havia estat l'entrebanc clau per guanyar un escó el 1869, allò que ara, amb un vot geogràficament concentrat, era fàcil d'obtenir. El mateix s'observa a Terol, que a les primeres eleccions sols envià diputats monàrquics a Madrid, mentre que el 1871 en va triar, per 124 vots de diferència, un de republicà. El tercer exemple, encara que de signe polític diferent, és Guipúscoa. Ací els carlins, vencedors absoluts el 1869 amb quatre diputats, perden un escó —Sant Sebastià— dos anys després en favor dels liberals.⁷² Enfront d'aquests resultats, el districte uninominal va perjudicar els republicans en províncies com Alacant, Sevilla o Màlaga, on havien tingut bons resultats el 1869.⁷³

És un lloc comú dir que el pacte entre republicans i carlins beneficià sobretot els segons. A més, també hi tingué gran influència la manera com les dues formacions van concórrer als comicis. Els antimonàrquics, després del fracàs de l'aixecament

69. L'altre districte, format per part del municipi de Xerès i pobles com Sanlúcar, Chipiona o Trebujena, no pogué obviar la força republicana, CARO CANCELDA, *Burguesía y jornaleros...*, 361-370. A Cadis el resultat fou distint. Dividida també en dos districtes, els republicans es van retraure, fet que facilità la victòria monàrquica, G. ESPIGADO TÓCINO, «El sufragio universal puesto a consideración. El Sexenio Democrático y la Restauración, dos etapas para el análisis», *Trocajero* 5, 1993, 63-64.

70. CLARA, *El federalisme...*, 235-263.

71. ANGUERA, *Propaganda política...*, 73-86. En algunes zones agràries valencianes els republicans van tenir un auge creixent, per bé que no van arribar a vèncer els monàrquics, com a Torrent, on tingueren el 35% dels vots, F. ARCHILÉS, O. MARTÍ i M. MARTÍ, *Trencament polític i canvi social. Elements per a un esquema de l'evolució política de l'Horta Sud (c. 1860-c. 1905)*, Catarroja, Ajuntament, 1995.

72. M. J. MERINERO, «Extremadura durante el Sexenio Democrático», *Historia de Extremadura. IV Los tiempos actuales*, Badajoz, Santillana, 1980, 907; J. R. VILLANUEVA HERRERO, *El republicanismo turolense*, 145-146, 177-179; CASTELLS, «El sexenio democrático...», 1283. També és significatiu el cas d'Ècija; E. ARIAS CASTAÑÓN, «Ècija 1868-1874. De la Revolució de 1868 a la I República», *Actas del I Congreso de Historia de Ècija*, Ècija, 1989, 257, 273.

73. La primera va passar de 3 a 1 diputat, la segona de 10 a 6 i la tercera de 5 a 1 diputat d'aquesta tendència. GUTIÉRREZ LLORET, *La República y el Orden...*, 370-371; ARIAS CASTAÑÓN, «Expectativas y limitaciones...», 79-80; ARCAS CUBERO, *El republicanismo...*, 47.

de la tardor de 1869, es mostren menys units i es palesa l'enfrontament entre unitaris i federals. És el cas de la ciutat de Múrcia, on els primers votaren en bloc el candidat progressista, allò que féu que els republicans perdessen els dos escons de 1869. En canvi, els seguidors de Carles VII disposaven des de 1870 d'una nova estructura, constituïda per juntes relacionades jeràrquicament i orientades a una eficaç tasca electoral. A Lleida, els bons resultats que obtingueren no es deuen a la conjunció amb els republicans, sinó a la mobilització derivada de l'organització carlina.⁷⁴ Així, doncs, el *gerrymandering* no fou eficaç allà on republicans i carlins tenien arrelament, mentre que a les zones dominades pels governamentals aquest mecanisme va palesar la pervivència de poders estables que es consolidaran sota la Restauració.⁷⁵ Quelcom de semblant s'aprecia al quadre adjunt:

Escons en les eleccions de 1869, 1871 i 1893

Elecció	Republicans	Mon. lib.	Carlins	Total
1869	85	236	20	381
1871	52	269	51	372
1893	47	342	7	396

Font: MARTÍNEZ CUADRADO, *Elecciones y partidos políticos...*, vol. I, 82-83 i 110, vol. II, 565. Elaboració pròpia.

Si comparem els resultats del Sexenni amb els de 1893 —quan els republicans assoleixen la representació més alta de la Restauració—, observem alguns trets de continuïtat. El 1893, la divisió republicana, així com la ingerència del Govern i l'actuació caciquista, impedeixen uns resultats millors. Els 47 diputats assolits en moltes de les zones on, 22 anys abans, ja havien tingut èxits, palesen l'arrelament republicà. D'altra banda, les forces monarquicoliberals es troben sòlidament situades des de 1869, i això es reflecteix en un vot —real o no— al poder que convé d'analitzar amb detall en la seua evolució des del Sexenni a la Restauració.⁷⁶

III. Recapitulació

Aquest estudi sobre el canvi polític i la mobilització arran de la revolució de 1868, basat en la bibliografia local disponible, no pretén aportar conclusions

74. Per a Múrcia, J. B. VILAR, «El federalismo en los orígenes del Cantón de Cartagena (El Partido Republicano Federal en Murcia y su región, 1868-1873)», *Anales de Historia Contemporánea. Universidad de Murcia*, 9, 1993-1994, 143; TOLEDANO, «Entre el sermó...», 110-111.

75. Un cas ben estudiat és el de Huelva, M. A. PEÑA GUERRERO, «El papel político de las divisiones electorales: la práctica del *gerrymandering* en la provincia de Huelva», FORNER (coord.), *Democracia, elecciones...*, 465-486, que posa en relleu la necessitat d'estudiar comparativament en cada província les divisions electorals de 1846, 1871 i 1878.

76. Sobre les continuïtats en l'actitud política del camperolat castellà, C. ROMERO SALVADOR, «La suplantación campesina de la ortodoxia electoral», *Congreso Realidades socio-políticas en la Castilla de la Restauración*, Medina del Campo (inèdit).

definitives i vàlides per a tot Espanya, però sí marcar una línia interpretativa que ens permeta d'avançar en la comprensió del significat del Sexenni i del seu llegat històric. El 68 fou una ruptura amb l'anterior i un punt clar d'inflexió en el desenvolupament del liberalisme espanyol.⁷⁷ La *Gloriosa* constitueix la primera experiència del nou model democràtic, amb la precarietat i les limitacions lògiques en una data tan primerenca i en un context social freturós encara d'una cultura política d'aquesta mena. Hom intentà el 68 una renovació a fons de la vida política i no podem negar-ne la transcendència posterior. A partir de la revolució, la política ja no serà el mateix: n'és el primer indici el destacat protagonisme civil en la sublevació i en les juntes, allò que es confirma després en la nova organització dels partits, els seus mitjans de propaganda i la mobilització electoral que es nota en algunes ciutats. El republicanisme, mitjançant les seues fórmules organitzatives, els seus mecanismes de projecció en el teixit social i el seu paper en l'articulació de les classes populars i obreres, de les quals serà expressió política durant molt de temps, té un protagonisme innegable en aquesta transformació política. Assistim, doncs, en aquesta època a la infantesa del llarg, lent i complex procés de la «*construcció de la ciutadania*» a Espanya.

Amb el final del Sexenni, el llegat democràtic, eclipsat de moment, no va desaparèixer, però, i anirà incorporant-se al nou règim en els seus aspectes formals. La Restauració no fou, de fet, una simple marxa enrere i, encara que es mostrés als inicis com una reacció conservadora, la praxi política del liberalisme moderat ja no tornarà a tenir vigència. L'alternança dels partits, que desterra l'exclusivisme isabelí, la continuïtat de certes elits polítiques, l'assumpció progressiva de la legislació del Sexenni, l'arrelament antidinàstic en certes zones, la pervivència del republicanisme com a força cultural i social i la seua destacada influència en el món obrer, el ressorgiment de la mobilització i dels comportaments politicoelectorals més moderns en determinades ciutats des de l'any 1890 en són els exemples més representatius.

77. Vegeu interessants reflexions sobre aquest fet a M. MARTÍ, «Elogi de la discontinuïtat. El poder polític local entre els segles XIX i XX», *II Congrés Internacional d'Història Local de Catalunya*, Barcelona, L'Avenç, 1995, 271-283; C. FORCADELL, «De la revolució democràtica a la Restauració», A. MORALES i M. ESTEBAN DE VEGA (eds.), *La historia contemporánea en España*, Salamanca, 1996, 102-123; J. MILLÁN, «Campesinado y cambio social en la politización de la sociedad contemporánea. Una discusión sobre el conservadurismo agrario valenciano», L. FERNÁNDEZ PRIETO et al. (eds.), *Poder local, élites e cambio social na Galicia non urbana*, Santiago de Compostel·la, Univ. de Santiago, 1997, 161-188.